

Оправдан стопански риск

Павел Гайдаров

УНСС, докторант в Юридическия факултет

Резюме: Настоящата работа има за цел да посочи основните елементи на института оправдан стопански риск, да се направят някои терминологични разграничения и съпоставки, за да се разбере по-добре характерът, обхватът и значимостта на оправдания стопански риск като основание за освобождаване от отговорност.

Ключови думи: оправдан стопански риск, правен институт, освобождаване, отговорност.

JEL: K19.

Настоящата статия прави опит да разгледа интересен, но за съжаление до момента със слабо практическо приложение наказателноправен институт, какъвто е оправданият стопански риск. За по-пълното изясняване на оправдания стопански риск са посочени сравнително и накратко и някои други правни институти като нормалния производствено-стопански риск и крайната необходимост, направена е и връзка с административно-наказателната отговорност. Съдебната практика по посочения проблем е крайно недостатъчна, което от своя страна дава добра възможност на доктрината да изложи своите виждания в тази връзка.

Понятието „оправдан стопански риск“ е регламентирано в наказателното право на Република България, което не означава, че то има само тясно наказателноправно значение. Осъществяването на състава на оправдания стопански риск влече след себе си не само правни, но също и икономически последици.

Институтът оправдан стопански риск е уреден в нормата на чл. 13а от Наказателния кодекс (НК)¹. Същият е от категорията основания (наред с неизбежната отбрана; причиняването на вреди на лице, извършило престъпление и крайната необходимост), изключващи обществената опасност на деянието.

Съгласно чл. 9, ал. 1 от НК престъпление е това обществено опасно деяние (действие или бездействие), което е извършено виновно и е обявено от закона за наказуемо. От същата дефиниция е видно, че задължителен елемент на престъплението е обществената опасност. Т.е., когато не е налице обществена опасност на конкретно деяние, то не съставлява престъпление, което от своя страна означава, че не може да се търси наказателна отговорност за него. Но с това не се изчерпва въпросът.

Самото понятие „обществено опасно деяние“ е дефинирано в нормата на чл. 10 от НК, съгласно която обществено опасно е деянието, което застрашава или уврежда личността, правата на гражданите, собствеността, установения с Конституци-

¹ Относно оправдания производствен риск (преди създаването на чл. 13а от НК с ДВ, бр. 28 от 1982 г.) вж. Ненов, И., Наказателно право на Република България, обща част, кн. 2, 1992, с. 82 и 83. Вж. Гунева, М., По някои въпроси на квалификацията на оправдания риск, сп. „Социалистическо право“, кн. 11, 1980.

ята правов ред в Република България или други интереси, защитени от правото. Оттук се извежда и делението на престъпленията на застрашаващи и увреждащи в зависимост от това дали само застрашават, или увреждат определено благо².

Конкретно понятието „обществена опасност“ се извежда посредством определянето на характера и степента на обществената опасност. Характерът на обществената опасност е качествена характеристика на понятието, която най-общо показва какво и как се засяга отрицателно, а степента на обществената опасност е количествена характеристика на понятието, сочеща колко се засяга. Затова при определяне на конкретната обществената опасност се преценява какви отношения се засягат, какви са специфичните последици, в каква степен е засегнат обектът, каква е значимостта му, използваните начини и средства, време, място и обстановка, особености на субекта и на субективната страна.

Престъпленията се отличават от другите видове отрицателно човешко поведение, като граждански деликти, административни нарушения и дисциплинарни простъпки, и по степента на обществената опасност. Последните разкриват по-ниска степен на обществената опасност, което обуславя и по-различното им санкциониране. Деянията, които са противоправни и наказуеми, са и обществената опасни, а ако деянието не е обществената опасно, то не е и противоправно и наказуемо³. При отсъствие на противоправност не следва да се носи и гражданска или друга отговорност.

Съгласно чл. 13а, ал. 1 от НК не е обществено опасно деянието, което е извършено при оправдан стопански риск, за да се постигне съществен обществената полезен резултат или за да се избегнат значителни вреди, ако то не противоречи на изрична забрана, установена с нормативен акт, отговаря на съвременните научно-технически постижения и опит, не поставя в опасност живота и здравето на друго и деецът е направил всичко, зависещо от него, за предотвратяване на настъпилите вредни последици.

Налице е разширен фактически състав. Законът има предвид стопански риск, т.е. този, който се предприема единствено в сферата на стопанската дейност. Поведението тук е елемент от осъществяване на някакъв вид стопанска дейност, в резултат на което могат да бъдат увредени икономическите обществени отношения, както и е възможно да се постигне съществен обществената полезен стопански резултат. И в двата случая става дума за последици, които имат икономически характер, засягат определени имуществени или стопански интереси.

Целите, които се преследват в случая, са две възможни алтернативи – постигане на съществен обществената полезен резултат или избягване на значителни вреди. И в двете хипотези има настъпили вредни последици, но в първата е постигнат съществен обществената полезен резултат, който компенсира тези вреди, а във втората са предотвратени по-тежки възможни отрицателни последици в сравнение с настъпилите. Съществен обществената полезен резултат означава резултатът към момента на постигането му да бъде с голяма

² Така например застрашаващо престъпление е запустяването (чл. 136-141 НК), а увреждащо е убийството (чл. 115-125 НК).

³ Вж. Стойнов, А., Наказателно право, обща част, 1999, с. 203 in fine.

обществена значимост, да дава нещо ново и полезно за обществото в съответната област. Понятието „значителни вреди“ с оглед цялостния замисъл на оправдания стопански риск следва да се разбира като значителни имуществени вреди, изразяващи се както в претърпяна загуба, така и в пропусната полза. Освен това деянието не следва да поставя в опасност живота и здравето на нкое лице, което означава, че няма място за причинени болки и страдания и други подобни смущения.

От друга страна, деянието не трябва да противоречи на изрична нормативна забрана – има се предвид забрана, залегнала в какъвто и да било нормативен акт (законов или подзаконов). Тук спадаат Конституцията на Република България, кодексите, законите, постановленията на Министерския съвет, правилници, наредби и инструкции⁴. Забраната така следва да е формулирана, че при тълкуването на съответния нормативен акт да се изведе по несъмнен и категоричен начин.

Деянието трябва да отговаря на съвременните научно-технически постижения и опит, което означава, че то трябва да покрива критериите на всички достигнати към момента новости в съответната област на науката и техниката от гледна точка както на теорията, така и на практиката, т.е. да е съобразено напълно с научните и техническите новости в дадената сфера. Дали е налице такова

съобразяване във всеки един конкретен случай и предвид необходимостта от специални знания, следва да се установи посредством назначаване на съответна експертиза⁵.

В никакъв случай поведението не трябва да поставя в опасност живота и здравето на някое лице. Това са абсолютни, неотчуждими и неотменими основни права на гражданите, регламентирани от Конституцията на Република България⁶. Същите се ползват и от наказателноправна защита, регламентирана в отделните състави на убийствата, телесните повреди и други. Да не се постави в опасност живота и здравето на лице, означава да не са създадени такива предпоставки, при наличието на които е налице възможност вследствие на деянието лицето да бъде умъртвено, респективно здравето му да бъде засегнато негативно. Идеята на законодателя при тези най-ценни човешки блага е да постави държавната защита в действие на по-преден план, преди да се стигне до самото им увреждане – още на ранния етап на застрашаването им.

Друга предпоставка при оправдания стопански риск е деецът да е направил всичко, зависещо от него, за предотвратяване на настъпилите вредни последици. Това е така, когато съобразно обстоятелствата той е положил всички възможни усилия, за да предотврати лично, както и с помощта на трети лица настъпването на вредните последици.

⁴ Вж. чл. 2 до чл. 8 от Закона за нормативните актове.

⁵ Вж. в този смисъл чл. 144 от НПК (така и чл. 195 от ГПК).

⁶ Така съгласно чл. 28 от Конституцията всеки има право на живот и посегателството върху него се наказва като най-тежко престъпление.

Чл. 29, ал. 1 предвижда, че никой не може да бъде подлаган на мъчение, на жестоко, безчовечно или унижаващо отношение, както и на насилствена асимилация, а съгласно ал. 2 никой не може да бъде подлаган на медицински, научни или други опити без неговото доброволно писмено съгласие.

Чл. 48, ал. 5 постановява, че работниците и служителите имат право на здравословни и безопасни условия на труд. В същия смисъл е и чл. 55 от Конституцията, съгласно който гражданите имат право на здравословна и благоприятна околна среда в съответствие с установените стандарти и нормативи.

Такива вредни последици⁷ обаче въпреки положените от дееца усилия все пак настъпват. Както се посочи вече по-горе, тези вредни последици имат имуществен характер и се изразяват в претърпяна загуба и пропуснатата полза. Претърпяната загуба (*damnum emergens*) е реална вреда, която води до намаляване на наличното вече имущество. Пропуснатата полза (*lucrum cessans*) от своя страна се изразява в невъзможността да се увеличи в бъдеще това имущество, т.е. пропуска се една закономерна и сигурна възможност за увеличението му.

Този стопански риск затова е оправдан, защото при посочените параметри би донесъл обществено желан и значим резултат в съответната сфера в сравнение с настъпилите вредни последици. Ето защо законът определя като критерий при преценката дали рискът е оправдан, да се вземат предвид освен изтъкнатите по-горе предпоставки и съотношението между очаквания положителен резултат и възможните отрицателни последици, както и вероятността за тяхното настъпване (вж. чл. 13а, ал. 2 от НК). Очакваният положителен резултат трябва да е по-значителен от възможните вредни последици. Рискът е оправдан и когато вероятността за настъпване на очаквания положителен резултат е по-голяма от вероятността за настъпване на съответните отрицателни последици.

В първата хипотеза (чл. 13а, ал. 1, пр. 1 от НК) очакваният положителен резултат би бил постигане на съществен обществено

полезен резултат, а във Втората (чл. 13а, ал. 1, пр. 2 от НК) – предотвратяване на значителни вреди⁸. Преценката дали стопанският риск е оправдан, следва да се прави конкретно за всеки отделен случай (*ad hoc*), като се съобразят всички елементи от фактическия състав⁹. Смисълът на съществуването на института оправдан стопански риск е стимулирането на развитието и новаторството в областта на стопанските отношения. Това е насърчаваща норма.

Институтът оправдан стопански риск, имайки предвид неговата същност, следва да намери приложение в сферата на стопанската дейност, когато се изследва въпросът за съставомерност на едно деяние с оглед конкретно извършено престъпление против стопанството. Обществени отношения – обект на защита от подобни посегателства, са визирани в глава VI от Наказателния кодекс, озаглавена „Престъпления против стопанството“. По-конкретно раздел I от същата глава, озаглавен „Общи стопански престъпления“, съдържа текстове, при които разглежданият институт би могъл да намери приложение. Такъв е случаят например при престъплението безстопанственост, визирано в чл. 219 от НК. Следва да се имат предвид конкретната специфика от гледна точка субект, субективна страна, обект и обективна страна на деянията в стопанската сфера.

С оглед правилното изясняване на оправдания стопански риск е нужно да се посочат накратко и някои сравнения и съпоставки.

⁷ Вж. Стойнов, А., Наказателно право, обща част, 1999, с. 236 – вредите, причинени при оправдан стопански риск трябва да са изчислими в пари. Те се проявяват като отрицателно изменение в икономическите отношения, при което се засягат определени имуществени или стопански интереси.

⁸ По изложените съображения не би могло да се приеме изразеното в доктрината становище, че съотношението между очаквания положителен резултат и възможните отрицателни последици следва да се има предвид само когато рискът се предприема с цел да се постигне значителен обществено полезен резултат – вж. Стойнов, А., цит. съч., с. 238. Подобно стеснително тълкуване не съответства на духа и буквата на закона.

⁹ Вж. и Гунева, М., Критерии, определящи оправдания стопански риск по чл. 13а от Наказателния кодекс, сп. „Правна мисъл“, 1982, кн. 5.

Оправданият стопански риск се отличава от нормалния производствено-стопански риск¹⁰. Последният е уреден в чл. 204 от Кодекса на труда (КТ) и регламентира определен аспект от имуществената отговорност на работника или служителя към работодателя. Съгласно същия текст работникът или служителят не отговаря имуществено за вредата, която е резултат на нормален производствено-стопански риск.

Необходимо е на първо място съответното лице да има качеството на работник или служител. КТ не дава легална дефиниция на понятията работник и служител. Законодателят си е позволил единствено да изясни термина работодател. В § 1, точка 1 от допълнителните разпоредби на КТ, озаглавен „Обяснения на някои думи“, е дефинирано понятието работодател. Съгласно същия работодател е всяко физическо лице, юридическо лице или негово поделение, както и всяко друго организационно и икономически обособено образувание (предприятие, учреждение, организация, кооперация, стопанство, заведение, домакинство, дружество и други подобни), което самостоятелно наема работници или служители по трудово правоотношение¹¹. Следователно оттук може да се направи изводът, че по смисъла на КТ работници или служители са физическите лица, работещи по трудово правоотношение.

На следващо място при изпълнение на задълженията си по трудовото правоотношение работникът или служителят причинява вреди на работодателя. Тези вреди, видно от формулировката на разпоредбата, имат също имуществен характер. Касае се за вреди, проявили се в резултат на нормален производствено-стопански риск. Т.е. това са вре-

ди, закономерно съпътстващи съответната производствено-стопанска дейност. Същите биха настъпили винаги и независимо от това, дали конкретната работа се изпълнява от един или друг работник или служител. С това се характеризира същевременно нормалният производствено-стопански риск.

Самата работа, която се изпълнява, следва да има производствен характер. При наличие на така посочените предпоставки работникът или служителят няма да отговаря имуществено, което означава, че не носи гражданска отговорност. Това е така за разлика от оправдания стопански риск, при наличието на който деецът не ще носи наказателна отговорност, а след като деянието не е противоправно – и гражданска отговорност. В последния случай въпросът за гражданската отговорност следва да се преценява конкретно, предвид мълчанието на закона в тази насока и предвид наличието или липсата на съответните гражданскоправни предпоставки (противоправно поведение, вина, вреда и причинно-следствена връзка). Чл. 204 от КТ е основание, изключващо имуществената отговорност на работника или служителя към работодателя.

Правен институт, подобен на оправдания стопански риск, е крайната необходимост. Неговите разпоредби имат също стимулиращ характер с оглед осъществяване на определено обществено полезно поведение. Съгласно чл. 13, ал. 1 от НК не е обществено опасно деянието, което е извършено от някого при крайна необходимост – за да спаси държавни или обществени интереси, както и свои или на другото лични или имотни блага от непосредствена опасност, която деецът не е могъл да избегне по друг начин, ако при-

¹⁰ Подробно относно същността на нормалния производствено-стопански риск вж. Василев, Ат., Трудово право, 1997, с. 355-359.

¹¹ В същия смисъл е дефинирано понятието „работодател“ и в § 2, ал. 2 от допълнителните и заключителни разпоредби на Закона за уреждане на колективните трудови спорове.

чинените от деянието вреди са по-малко значителни от предотвратените.

Необходимо е посочените по-горе интереси и блага да са застрашени от непосредствена опасност, като тя трябва да бъде реална и предстояща, а не абстрактна. Следва още да не е имало друг правомерен начин за нейното отбягване и настъпилите вреди да са по-малозначителни в сравнение с избегнатите, т.е. да има реална полза от извършените действия. И тук има причинени вреди – имуществени и/или неимуществени. Но предвид разпоредбата на чл. 13, ал. 2 от НК няма крайна необходимост, когато самото отбягване на опасността съставлява престъпление. Поведението не следва да е съставомерно.

При крайната необходимост обект на охрана са държавни или обществени интереси, лични или имотни блага на дееца или на другото, докато при оправдания стопански риск винаги става дума за някакъв вид стопанска дейност.

Съгласно чл. 46, ал. 2 от Закона за задълженията и договорите при крайна необходимост се дължи поправяне на причинените вреди. Тъй като законът не дава отговор на въпроса, кой следва да поправи вредите, и предвид възможни усложнения с оглед съпричастността на повече от едно лице към състоянието на крайна необходимост, съдебната практика¹² е тази, която дава разрешението. Приема се, че обезщетение за вреди, причинени при крайна необходимост, се дължи от причинителя на това състояние или от собственика на вещта, ако то е произлязло от нея, съответно от лицето, под чийто надзор тя се намира, а не от действащия при това състояние. Така както посочените лица дължат обез-

щетяване за по-значителните вреди, така и при тяхното предотвратяване от дееца, те следва да поправят по-малко значителните вреди. В останалите случаи поправянето на вредите се възлага на този, чиито по-ценни блага са спасени при извършването на деянието.

Това заключение се извежда от разпоредбата на чл. 13, ал. 1 от НК – ако деецът не бе предотвратил унищожаването или повреждането на блага, претърпяната щета за техния собственик щеше да бъде по-значителна. Затова той следва да понесе по-малките вреди, причинени от действащия при крайна необходимост. Ако действащият при това състояние е и носител на спасените блага, на това основание той е задължен да поправи причинените другиму вреди. Макар съдебната практика във връзка с оправдания стопански риск да е оскъдна, считам че посочените по-горе принципни положения за възлагането на отговорността за поправяне на вредите при крайната необходимост биха могли да намерят съответно приложение по аналогия и тук.

При крайната необходимост всъщност не става въпрос за същинско изключване на гражданската отговорност, защото в крайна сметка поправяне на вредите се дължи от посочения по-горе кръг от лица, а по-скоро се касае за справедливото възлагане на така възникналите вреди. Тук прекият причинител на вредите би отговарял в много редки случаи и именно от тази гледна точка отговорността за него ще бъде изключена.

И оправданият стопански риск, и крайната необходимост са основания, изключващи обществената опасност на деянието, което означава, че в тези случаи наказателна отговорност не може да се търси.

¹² Вж. подробно Постановление № 4 от 30.10.1975 г. на ПЛВС.

Въпросът за реализиране на гражданска отговорност по исков ред във връзка с причинените вреди остава открит – следва да се прецени дали всички необходими предпоставки са налице. При крайната необходимост се дължи поправяне на причинените вреди. При оправдания стопански риск, когато липсва противоправност в конкретното поведение, гражданска отговорност не следва да се носи.

Оправданият стопански риск има отношение и към административно-наказателната отговорност¹³ и по-специално във връзка с нормите на Закона за административните нарушения и наказания (ЗАНН). Съгласно чл. 6 от същия закон административно нарушение е това деяние (действие или бездействие), което нарушава установения ред на държавното управление, извършено е виновно и е обявено за наказуемо с административно наказание, наложено по административен ред. От голямо значение в случая е бланкетната норма на чл. 11 от същия закон. Предвид същата по въпросите на вината, вменяемостта, обстоятелствата, изключващи отговорността, формите на съучастие, приготвянето и опита се прилагат разпоредбите на общата част на НК, доколкото в този закон не се предвижда друго. Това означава, че на основание чл. 11 от ЗАНН, вр. чл. 13а от НК институтът оправдан стопански риск ще намери приложение и при административно-наказателната отговорност, като същият и тук може да послужи като основание за освобождаване от отговорност.

Следва да се отбележи, че съгласно чл. 24, ал. 2 от ЗАНН за административни на-

рушения, извършени при осъществяване дейността на предприятия, учреждения и организации, отговарят работниците и служителите, които са ги извършили, както и ръководителите, които са нареждали или допуснали да бъдат извършени. Същото се отнася и до въпроса кой ще отговаря, респективно кой няма да носи отговорност при административни нарушения във връзка с някакъв вид стопанска дейност.

Във връзка с разграничението между отделните отговорности следва да се посочи, че в хипотезата, когато за дадено деяние е възбудено наказателно преследване от органите на прокуратурата, административно-наказателно производство не се образува. В обратната хипотеза – когато се установи, че деянието, за което е образувано административно-наказателно производство, съставлява престъпление, производството се прекратява, а материалите се изпращат на съответния прокурор. Съгласно чл. 34, ал. 1, б. „в“ не се образува административно-наказателно производство, а образуваното се прекратява, когато това е предвидено в закон или указ. Няма пречка такова основание, предвид изложеното вече по-горе, да бъде и оправданият стопански риск.

Съдебната практика във връзка с оправдания стопански риск е доста ограничена. Съгласно Решение № 59 от 13.09.1986 г. по н.г. № 57/1985 г. на ОСНК на ВС не е налице оправдан търговски риск по смисъла на чл. 13а от НК, когато длъжностните лица, за да възстановят нанесените щети на предприятието (възстановяване на неудържан данък общ доход), умишлено разрешават частни лица да продават стоки на цени,

¹³ Подробно относно административно-наказателната отговорност вж. Дерменджиев, И., Д. Костов, Д. Хрусанов, Административно право на Република България, обща част, 1999, с. 284-336.

по-високи от нормативно определените, да получават част от тях, за да покрият щетите си. Дори извършената от подсъдимите дейност да им е била разрешена от някои длъжностни лица, подсъдимите пак са били длъжни да контролират цените на произведените стоки от частните занаятчии, тъй като тези стоки не могат да се продават чрез оказионни магазини. При тълкуването на посоченото решение следва да се държи сметка за момента, към който същото е било постановено и за съществуващите към този момент обществени отношения.

De lege lata е обществено оправдано съществуването на множество норми, които, подобно на оправдания стопански риск, да насърчават човешкото поведение към постигане на определен полезен за обществото резултат, без значение дали същите са обективирани в наказателното право (например чл. 12 от НК относно неизбежната отбрана, чл. 12а от НК относно увреждането на лице, извършило престъпление при неговото задържане, чл. 13 от НК относно крайната необходимост), или в гражданското право (например чл. 46 от ЗЗД, съгласно който при неизбежна отбрана няма отговорност за вреди).

Литература

1. Ненов, И., Наказателно право на Република България, обща част, кн. 2, 1992.
2. Гунева, М., По някои въпроси на квалификацията на оправдания риск, сп. „Социалистическо право“, 1980, кн. 11.
3. Стойнов, А., Наказателно право, обща част, 1999.
4. Гунева, М., Критерии, определящи оправдания стопански риск по чл. 13а от Наказателния кодекс, сп. „Правна мисъл“, 1982., кн. 5.
5. Василев, Ат., Трудово право, 1997.
6. Стойчев, Ст., Конституционно право на Република България, част първа, 1998.
7. Марков, М., Облигационно право, 2006.
8. Кожухаров, Ал., Облигационно право – Общо учение за облигационното отношение, книга първа, 1996.
9. Дерменджиев И., Д. Костов, Д. Хрусанов, Административно право на Република България, обща част, 1999. **ИД**